

'Tandem', de Leidse 'Maatschappij der Nederlandsche letterkunde' (in 1986 door Hanou in het *Nieuw letterkundig Magazijn* beschreven), en in het 'Koninklijk instituut van wetenschappen' (dat naar Hanou's eigen schatting 50 tot 100 pagina's extra gekost zou hebben). Hanou's verdienste is onder andere dat hij duidelijk het bestaan heeft aangetoond, naast de 'christelijke verlichting' in de Nederlanden, van een Kantiaanse vleugel, die ook na 1800 voor zijn verlichte idealen bleef strijden. Bovendien vult hij het vele onderzoek dat de laatste jaren door onder anderen W. W. Mijnhardt en W. van den Berg is verricht naar het genootschapsleven in de achttiende en negentiende eeuw op enkele essentiële punten aan. Aan de hand van onze Kinker laat hij de 'feitelijke verhoudingen, gebeurtenissen en ontwikkelingen' in enkele genootschappen zien om zo de sfeer, de culturele kleur en de geschillen in die gezelschappen tot leven te brengen. Een compliment past voor het voortreffelijke verwijzingssysteem door kopregels boven elke bladzijde naar de noten in het tweede deel, die in uitvoerigheid en volledigheid moei 1 ijk overtroffen, hooguit beperkt hadden kunnen worden. Dit proefschrift doet iedereen, die in de verlichting geïnteresseerd is, uitzien naar Hanou's biografie—in handzame uitvoering—over de 'volledige' Kinker.

G. A. M. Beekelaar

H. Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn. Wege und Wandlungen der deutsch-niederländischen Beziehungen im 19. und 20. Jahrhundert* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989, vii + 301 blz., DM45,-, ISBN 3 534 10266 5).

Als een groot en een klein Europees land eikaars burens zijn en hun bevolking nauwe economische, culturele en intellectuele relaties onderhouden, kan dat tot paradoxale situaties leiden, aldus blijkt uit Lademachers studie van de Nederlands-Duitse betrekkingen. Zo beschreef een door hem geciteerde memorie uit 1946 Nederland als het slachtoffer van Duitse agressie dat niettemin zonder nauwe economische betrekkingen met zijn worgengel niet kon voortbestaan. Maar Lademacher geeft meer dan dergelijke paradoxen; op grond van literatuur, bronnenpublicaties en eigen archiefonderzoek behandelt hij bekende en minder bekende episodes uit de bilaterale relaties. Hoofdstema's vormen de diplomatieke en economische betrekkingen en de wederzijdse beeldvorming van het eind van de achttiende eeuw tot ongeveer 1955. Voorafgaat een hoofdstuk waarin de contrasten tussen de Duitse en Nederlandse politieke culturen worden geschetst in de geest van E. Zahns *Das Unbekannte Holland*. Tevens wordt aangegeven welke buitenlands-politieke attitudes voortvloeiden uit de discrepantie tussen de Duitse en Nederlandse macht.

In de periode tussen 1830 en 1940 was Nederland een klein land met een passieve buitenlandse politiek dat zich van het neutraliteitsargument bediende om zijn *non-commitment* en *non-alignment* te onderbouwen. Het was afhankelijk van de vijf grote mogendheden en dankte zijn voortbestaan aan hun onderlinge rivaliteiten. Zodoende werden Duitse annexatieplannen voor 1914 niet gerealiseerd; tijdens de eerste wereldoorlog bleef het land buiten de strijd, daar de belangen van de belligerenten het beste gediend leken met Nederlandse neutraliteit. Toen in het Interbellum de Duitse druk op Nederland toenam trok het zich steeds meer terug op zijn ongebonden, onafhankelijke positie. Dat was een zwakgebod, want het betekende dat het wachtte op wat de grote mogendheden zouden doen. Ook na de oorlog bleef de Nederlandse positie tegenover Duitsland bepaald door de eersteranglanden. Den Haag mocht dan wel ernaar

streven om de BRD in westerse bondgenootschappen in te kapselen, uiteindelijk gaven de groten de doorslag bij de realisering van die opzet.

Op economisch gebied kon Nederland nog minder op eigen kracht vertrouwen. Als exporteur van agrarische producten en als doorvoerland van grondstoffen voor de Duitse industrie vertoonde Nederland na 1870 een afhankelijkheid van Duitsland die niet door handel met andere grote landen geneutraliseerd kon worden. Voor Nederland was Duitsland zozeer van belang, dat zijn buitenlandse politiek jegens dat land vaak neerkwam op handelspolitiek.

Het Duitse beeld van Nederland werd vanaf het eind van de achttiende eeuw negatief en kreeg in het begin van de daarop volgende eeuw sterk politieke accenten. Onder Willem I's koninkrijk van Noord en Zuid zagen Nederlandse staatslieden neerbuigend neer op de Duitse Bond totdat de Belgische revolutie een Nederlandse identiteitscrisis veroorzaakte en Nederlandse zelfkritiek losmaakte. Duitslands politieke en industriële opkomst bleef niet zonder gevolg voor de beeldvorming. Maar ook toen de Duitse overmacht geen gevaar meer leek te vormen voor de Nederlandse onafhankelijkheid ontstond geen positief Duitslandbeeld. Hogere kringen bleven bijvoorbeeld een afkeer van het grote buurland vertonen. Terwijl gezagsdragers en economische elites tijdens het Interbellum correct-vriendelijk met Duitse collega's omgingen, verslechterde het beeld van Duitsland in de katholieke en linkse pers. De oorlog bracht een absoluut dieptepunt dat daarna moeilijk te overwinnen viel. Ook toen de relatie tussen de twee landen binnen het vigerende integratiestelsel niet meer de spanningen kende die voor 1940 het Nederlandse beeld van Duitsland ongunstig beïnvloedden, bleef dat beeld niet erg flatteus, constateert de auteur. Maar hij voegt eraan toe, dat dit met de bezetting weinig meer te maken hoeft te hebben. Inderdaad: ook andere buurvölker hebben soms zo weinig distantie tot elkaar, dat ongunstige beeldvorming onvermijdelijk lijkt, al was het maar uit een onbewuste behoefte aan een bevestiging van nationale identiteit.

Ook als een vergelijkende studie van de relaties tussen een groot met een klein land is Lademachers boek waardevol. Afgezien van de eerste wereldoorlog en de realisatie van het Duitse expansionisme in de jaren 1940-1945, bereidde de Duitse diplomatie geen annexatie of inval voor. Diplomaten en semi-officiële verenigingen beschouwden het kleine buurland als een object in de diplomatieke strategie dat voor de Duitse zaak gewonnen kon worden door goede persoonlijke betrekkingen in de economische en culturele sfeer. Men ging daarbij uit van de Nederlandse onafhankelijkheid en poogde politieke winst te behalen door sympathie voor Duitsland te wekken bij een bevolking die per definitie haar sympathie niet volledig kon schenken. Aan Nederlandse kant immers leidde het besef van de grote Duitse overmacht tot frustratie en irritatie, angst en argwaan. Dat uitte zich in moralistische zelfverheffing, nadrukkelijke beklemtoning van diplomatieke en culturele zelfstandigheid vóór de tweede wereldoorlog en een streven tot neutralisering van die overmacht door inbedding van de Bondsrepubliek in Atlantische samenwerking en Westeuropese integratie na de bezetting. Maar hoe correct de officiële betrekkingen ook waren, hartelijk werden zij zoals gezegd niet. Dat lag aan de negatieve voorstelling die Nederland van Duitsland had en die het onbewust bleef ontwikkelen ter onderstreping van zijn identiteit.

De incongruentie tussen Duitse en Nederlandse machtsbronnen maakte dat bepaalde diplomatieke attitudes weinig veranderden. Het pragmatisme van de Nederlandse kabinetten kan men daartoe rekenen. Immers, hoezeer men de achtereenvolgende Duitse regimes mocht wantrouwen, de officiële betrekkingen bleven van Nederlandse kant correct ter wille van het grote economische belang van het buurland. Dat wij ons niet over de hardnekkigheid van het negatieve Duitslandbeeld hoeven te verbazen werd hierboven al gezegd. Een andere permanentie is de

volgende. Na de oorlog paste Nederland zich aan bij de eisen van het bipolaire internationale stelsel. Binnen Westeuropa evenwel hernam het samen met zijn Beneluxpartners het oude evenwichtsspel tussen Engeland, Frankrijk en Duitsland waaraan voorheen het behoud van zijn onafhankelijkheid te danken was geweest.

In het verleden kwamen enkele interessante analyses van Duitse auteurs naar voren waarin recht werd gedaan aan Nederlands historische eigenaardigheden en bijzondere Europese positie. Lademachers boek hoort ook tot deze categorie. Het is in de eerste plaats voor Duitse lezers geschreven en zal ongetwijfeld bijdragen tot een verheldering van hun inzichten. De produktie van een dergelijke verhelderende historische publicistiek lijkt ook in de lijn te liggen van Lademachers werk als directeur van het Institut für Niederlande-Studien in Munster. Afgezien daarvan is het ook voor de Nederlandse lezer interessant te zien hoe hij uit heterogene publikaties en bronnen een fair en genuanceerd beeld distilleert van tweehonderd jaar Duits-Nederlandse betrekkingen.

C. A. Tamse

J. P. Duyverman, *Uit de geheime dagboeken van Aeneas Mackay. Dienaar des konings 1806-1876* (Houten: De Haan, 1987, 291 blz., f49,90, ISBN 90 269 4773 9). J. P. Duyverman, ed., *Thorbecke debatteert. Een bloemlezing* ('s-Gravenhage: VUGA, 1988, 68 blz., f22,50, ISBN 90 6095 080 1).

Aeneas baron Mackay, 'een elegantje der Utrechtsche academie', was vele jaren kamerheer, kamerlid en tenslotte vice-president van de Raad van State. Zijn archief, dat berust in het Algemeen Rijksarchief, bevat vier series dagboeken en memoranda. Dr. Duyverman heeft zich twee decennia met Mackay en diens archief bezig gehouden. Hij publiceerde enkele grote en vele kleinere opstellen. Het is een gelukkige gedachte geweest om deze verspreide bijdragen te bundelen. Een kostelijk boek over de tijd van Willem II en vooral Willem III met een curieuze mengeling van feiten, *gossip* en roddel is het resultaat. Zo blijkt dat Mackay in 1858 het katholieke Limburg wilde ruilen tegen Oost-Friesland (64). In 1866 zei Majesteit, die bij voorkeur geen blad voor de mond nam, op een bal tegen oud-minister Rochussen: 'Je bent een oud wijf' (137). Een paar maanden voegde Sire graaf Van Zuylen van Nijveelt toe: 'jij bent ook een Psalmzinger' (146). Toch zou hij Van Zuylen weer als minister accepteren. In januari 1871 merkte Thorbecke tegen Mackay op: 'Een luim van den Heer Von Bismarck werpt tractaten omver. Ik geloof wel niet aan een dadelijke annexatie, maar wel aan een voorstel tot deelneming aan de Bund. Men zou ook Frankrijk voor den afstand van de Elzas schadeloos kunnen stellen in België en ons een deel van België geven, op voorwaarde als vergrote staat in de Bund te treden' (239). Dit is wel een heel andere Thorbecke dan de zelfverzekerde polemist tegen Leo uit 1837 ! Het boek wemelt van dergelijke informatie en incidenten.

Is het ook een boek dat, zoals de achterflaptekst wil, 'onontbeerlijk is voor een goed inzicht in de wording van onze parlementaire democratie'? Dat gaat bepaald te ver. Duyverman beschouwt zichzelf als 'schetsboekancier' (112). Hij kwijt zich van die taak met verve en in een lichtvoetige stijl die soms aan zijn leermeester C. W. de Vries doet denken. Bij die schetsmatige benadering past geen structurele beschouwing over het politiek bestel voor en na 1848. Dat zij zo. Het is echter te betreuren dat de auteur zijn artikelen niet heeft bijgewerkt. Daar was wel aanleiding toe. Duyverman hanteert bijvoorbeeld een verouderde indeling in politieke richtingen. Bij een herziening hadden ook bij ieder hoofdstuk consequent de gebruikte inventaris-